

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ДІЛОВИХ ДОКУМЕНТАХ, ВИКОНАНИХ АРАБСЬКОЮ ГРАФІКОЮ, ПРИ ВИКОНАННІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті розглянуто роль документа, як основної комунікативної одиниці у ділових відносинах. Поданий загальний вигляд документів виконаних арабською графікою, їхні лінгвопрагматичні та індивідуальні особливості, котрі суттєвого відрізняються від європейських.

При проведенні почеркознавчих, авторозначних та технічних досліджень експерти-криміналісти зустрічаються з таким поняттям, як огляд документа, і не лише з його зовнішнім виглядом, але й змістовим навантаженням. Це є особливий об'єкт дослідження завдяки своїм специфічним властивостям, оскільки в документі відображаються лінгвопрагматичні та індивідуальні особливості адресанта. Для європейців, зокрема слов'ян, документ має свою певну структуру і типове змістове навантаження. Що стосується арабомовних та перськомовних країн, то для них документ у європейському контексті не є типовим. А враховуючи постійно зростаючі міжнародні відносини різних країн, фізичних та юридичних осіб між собою, які в досудовому слідстві чи судовому розгляді виступають фігурантами, виникає потреба володінням відповідними знаннями при дослідженні об'єктів, котрі виконані іноземцями. Нові світосприйняття викликають певні труднощі при дослідженні нетипових об'єктів, тому розглянемо поняття “документ” як об'єкт криміналістичного дослідження, виконаний арабською графікою.

В європейському трактуванні, зокрема в українському, документ має такі значення: “1) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь; 2) письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу; 3) письмовий твір, грамота і т. ін. як свідчення про щось історичне, важливе” [1].

Документ (лат. *documentum* — доказ, взірець, посвідчення) — це доказ закріплення різними особами на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини. Корені цього слова ідуть від індоєвропейської промови, де воно означало жест витягнутих рук, пов'язаний з передачею, прийман-

ням чи отриманням чогось. В подальшому від латинської мови воно запозичувалось всіма європейськими мовами [2].

Документ як основна одиниця діловодства виконує певні функції і повинен відповідати визначеним вимогам щодо укладання. Функції документа:

1. Інформаційна — збереження і передача інформації.
2. Комунікативна — зв'язок між окремими структурами.
3. Культурна — закріплення і передача традицій.
4. Соціальна — задоволення соціальних потреб.
5. Правова — фіксація правових норм і правовідносин.

У даній статті розглянуто особливості документа, виконаного арабською графікою, що в свою чергу є проявом міжкультурної комунікації. Міжкультурна комунікація — спілкування носіїв різних культур, які послуговуються різними мовами, її найважливіші аспекти і одночасно об'єкти дослідження:

1. Аспекти, пов'язані з культурною традицією:

- дозволи і заборони умовно-культурній спільноті на певні типи і різновиди спілкування;
- стереотипні ситуації спілкування, відтворювальні типи комунікативних актів;
- етикетні характеристики універсальних актів спілкування (наприклад, форми привітання, прощання тощо);
- рольові та соціально — символічні особливості спілкування;
- номенклатура і функції мовних і текстових стереотипів, які використовуються у спілкуванні й відображенні, зокрема в пареміях;
- організація текстів.

2. Аспекти, пов'язані з соціальними чинниками і соціальними функціями спілкування:

- функціонально-стильові “підмови”;
- етикетні форми.

3. Аспекти, пов'язані з етнопсихологією:

- психолінгвістична організація мовної діяльності;
- номенклатура, функції та особливості проксемічних, кінестетичних і пара — лінгвістичних засобів;

4. Аспекти, пов'язані зі специфікою тезуарисної організації культурно-мовної спільноти:

- система традиційних образів, порівнянь, символічне вживання певних денотатів;
- система кінетичних засобів.

5. Аспекти, які визначаються специфікою мови певної культурно-мовної спільноти:

- система стереотипів;
- система символів, образів тощо;
- структура текстів;
- етикетні форми;
- підмови і функціональна стилістика та ін.

Отже, дослідження міжкультурної комунікації не обмежується лише аналізом засобів мовного коду, а охоплює комплекс проблем, пов'язаних з етнічними, культурними, психологічними чинниками, тобто виявом усіх аспектів фізичного і духовного життя етносу [3].

Специфічною мовною ознакою офіційно-ділового стилю є ділова лексика, що містить юридичну, дипломатичну, адміністративну термінологію, терміни з різних галузей науки, громадського життя, оскільки офіційно-діловий стиль регулює не тільки дії владних структур, а й ділові стосунки груп і окремих людей між собою.

Враховуючи розширення зовнішньоекономічних зв'язків, котрі потребують нових форм ведення офіційно-ділової переписки на літературній мові з використанням слів та зворотів офіційно-ділового стилю, а також ведення переговорів живою, розмовною іноземною мовою без застосування рідної мови, розглянемо особливості ділових документів, котрі виконані на арабській та перській мові. Акцентуємо увагу на культурній функції документа, оскільки мусульманське світосприйняття є абсолютно новим для європейського соціуму. Мусульманська культурна традиція відображається у діловодстві не менше, ніж у інших галузях життєдіяльності. Маючи справу з діловими документами на арабській мові, слід брати до уваги ментальність арабського суспільства; характерним свідченням є класична формула: “Схід — традиційне, Захід — раціональне”. Для арабського діловодства зовсім не властивий стиль викладу європейців. Те, що для одних є стислістю інформації, арабами сприймається як однообразність, невиразність. Після дослідження арабських документів стає зрозумілим, що значне місце в них займає релігійний лексичний фонд. Відомо, що в арабських країнах ділове спілкування, крім рідної мови здійснюється також і на англійській, французькій та інших мовах. Проте, діловий документ, грамотно складений саме на арабській літературній мові — і до того ж написаний від руки, що підкреслює значимість традицій і повагу до адресата, має в арабському світі набагато більше шансів на успіх, ніж лист на іноземній мові [4].

За довгу історію араби виробили декілька видів почерків, котрі мали певні призначення в канцелярській практиці і для певних видів офіційних документів. Ці почерки, з однієї сторони, переслідували естетичну мету, а саме красу почерку, що у нас називається каліграфія, а з другої — швидкість письма, тобто скоропис, що означає стенографія. Перший ряд почерків відрізняється все ж можливими засобами для вираження краси, а другий ряд почерків відрізняється можливими засобами для скорочення рухів руки при накресленні окремих букв і поєднанні їх одина з одною в порівнянні зі звичайним почерком насх [12].

Другою важливою передпосилкою успіху в складанні документів є логічність і послідовність викладу. Просторове розміщення елементів тексту — як наприклад, абзацний відступ, винесення в окремий рядок заголовку, а також різноманітні шрифтові виділення, тобто вживання курсиву, жирного шрифту, підкреслення і т.д., є пунктуаційними засобами, котрі полегшують сприймання документа. Особливо обережно необхідно підходити до вибору мовних засобів, коли це стосується представників іншої культурної сфери.

Зазвичай документи складаються за типовою схемою: перші рядки звертають увагу адресата, наступні — розвивають у ньому інтерес, в подальших абзацах викладена просьба, а остання частина підштовхує до дії. Вступні та прощальні формули ввічливості є невід’ємною частиною цього виду епістолярію. Не менш важливим для процесу писемного спілкування є і інші фактори. На адресата впливає не лише зміст, але й зовнішня форма. Наприклад, в діловодстві з представником Арабського Сходу необхідно врахувати:

- в яку арабську країну адресований документ;
- особливі форми звертання, залежні від релігійних, офіційних, вікових, професійних та іншого роду факторів;
- який з варіантів антропонімічної моделі краще використати в звертанні (враховуючи вплив європейських мов, і як наслідок, виникнення регіональних особливостей і традицій країн Машрику та Магрибу);
- конфесійний фактор: приналежність арабів до мусульман чи християн;
- чи повинен той чи інший документ бути складеним від руки;
- чи допустимі діалектизми (локалізми) в літературній мові письма;
- чи має особливе значення дата чи день тижня [5].

Безумовно, всі ці фактори обумовлені конкретними обставинами. Однак приступаючи до роботи з діловими документами, слід усвідом-

лювати, що важливий не лише їх склад, але й розуміння національно-культурної специфіки як прояву комунікативної поведінки.

Для надання документові юридичної сили обов'язковим є наявність підпису (друкований варіант виключений). Сам підпис повинен “розшифруватись”, тобто записується поруч звичайними буквами, оскільки часто особистий підпис буває нерозбірливий. Небажаним є написання одного ініціала замість двох або більше. Повним офіційним ім'ям у східних слов'ян є прізвище, ім'я, по-батькові. Що стосується арабів, воно набагато складніше і може містити три, чотири, а той більше складових. Повне його написання залежить від соціального становища, згадуваного у документі. Чим відоміше і поважніше дане ім'я, тим довше та повніше ім'я і більше складових його компонентів. Відповідно і більш піднесений сам стиль викладу такого документа [6].

Поняття стилю в діловій європейській та арабській традиції — різні. В європейських документах стиль викладу комерційного ділового тексту позбавлений патетичності, чого не скажеш про арабські та перські тексти, з їх мовними фігурами, тропами, формулами-кліше [12] Стиль викладу арабського ділового документу помітно відрізняється від російського чи українського. Він має в собі елементи красномовства, особливо в рамкових фразах-кліше, штампах, стереотипних реченнях. Слід зазначити, що арабська мовна традиція не виділяє теорію стилю в європейському розумінні, а вивчає стиль саме в складі риторики як теорії красномовства.

Порівняння комерційних текстів с текстами інших жанрів ділового спілкування також має свою специфіку. Арабська дипломатична чи адміністративна кореспонденція більш стримана, ніж комерційна. Їх документи виключають елементи компліментарності і тим більше красномовства. Такі вирази, як: “буду радий...”; “мені дуже приємно, що...”; “в очікуванні Вашої відповіді” — відсутні в адміністративній переписці на арабській мові [7].

Лінгвопрагматичні рівні документів як відображення національно-культурної специфіки суспільства. Лінгвопрагматичні риси документів обумовлені зовнішньолінгвістичними обставинами їх функціонування в суспільстві. Вони несуть свідчення про національну, соціальну, професійну, культурну та іншу групову приналежність як адресанта, так і адресата документа.

На думку А.А. Леонтева, національно-культурна специфіка спілкування охоплює систему факторів, котрі визначають відмінність в організації, функціях і способах опосередкування процесів спілкуван-

ня, властивих для певних мовних колективів. Ці фактори включають: 1) рольові і соціально-символічні особливості спілкування; 2) стереотипні ситуації спілкування; 3) шаблонні акти комунікації, притаманні субкультурі певної групи всередині етносу; 4) етикетні характеристики мовлення; 5) номенклатура і функції мовних і текстових стереотипів; 6) організацію самих текстів; 7) специфіку денотацій; 8) підмову і функціональну стилістику і ін.[8].

В рамках теорії мовленнєвої діяльності залишаються не до кінця вирішені такі проблеми, як етноспецифіка значення слів, національна специфіка акту спілкування, узус мовних засобів в спілкуванні, національні особливі співвідношення вербальних і невербальних складових комунікації і т.п. [9].

Специфіка арабського мовного вживання ускладнюється, оскільки в корінні арабської історії — явище диглосії, між писемною літературною мовою, і усним мовленням конкретної арабської країни [10], а також різними відношеннями до іноземних запозичень.

Враховуючи офіційний статус арабської мови і особливості його функціонування порівняно з іншими мовами, серед арабських країн можна виділити:

- арабомовні країни, для мовної дійсності яких характерне функціонування арабської мови на усіх рівнях і у всіх сферах спілкування при обмеженому вживанні іноземних слів як засобу вивчення у вищій школі і мови науки. Така ситуація у таких країнах: Сирія, Йорданія, Ірак, Кувейт, Ліван, Саудівська Аравія, Ємен, а також Єгипет і Лівія;
- арабомовні країни, в яких характерною відмінністю, визначаючою їх мовну ситуацію, являється співіснування, так би мовити, паритетної домовленості: одночасне застосування арабської мови як державної, і однієї з іноземних мов в сфері освіти, господарській сфері й адміністративному житті; в цю групу входять перш за все країни, в населенні котрих є представники не лише арабів, але й неарабських етносів (наприклад, бербери в Алжирі, Марокко), а також багатотнічні Туніс та Ліван;
- арабомовні країни і регіони з ситуацією полілінгвізму, при якій комунікативні потреби суспільства переважно забезпечені, формально поруч з арабським — різними місцевими мовами і однією з іноземних, вони складають серйозну конкуренцію арабській мові, котра має статус державної (Мавританія, Судан) [11].

Проблема мовної ситуації в останні десятиліття набирає особливих обертів, хоч існує уже давно. Однією з основних ідей широкого руху

арабізації є проголошення відродження арабської мови і максимальне розширення загальних функцій. Сьогодні поняття “арабізація” має крім розповсюдження способу життя, властивого арабам, і адаптації іноземної лексики — такі значення: а) відродження арабської літературної мови і перетворення її в основний засіб комунікації с максимальним розширенням суспільних функцій; б) мовну політику урядів арабських країн; в) “реабілітація” культурного мовного населення. Арабізація як мовна політика охоплює цілий комплекс. Вона також стосується питання про використання в різних сферах інших мов, як іноземних, так і мов національних меншин; проблеми запозичень іноземних слів та їх асиміляція; питання створення уніфікованою для всіх арабських країн термінології з метою позначення нових понять у галузі науки, техніки, культури [11].

Підсумовуючи лінгвопрагматичну специфіку певного жанру людського спілкування, можна виділити ряд рівнів. Дійсно, кожен з них може бути обумовлений своєю стороною мовних текстів, окремим типом характерних мовних особливостей досліджуваних матеріалів, особливо у тих документах, де проявляються: 1) етномовна приналежність автора тексту і його можливого адресата (в даному випадку — арабська мова); 2) соціальна приналежність до певного соціуму (конфесіальний); 3) культурна належність: рівень освіти, ступінь усвідомлення з етикою і правилами етикету; 4) професійна приналежність (комерсанти, бізнесмени, торгівці); 5) його групова приналежність (участь в діяльності конкретній фірмі, банку чи компанії); 6) часова атрибуція документів (сучасність чи минуле); 7) індивідуальні особливості автора документів (ідіолект, немовленнєві характеристики особистості: соціальний статус, вік, риси характеру) та ін. [12].

Індивідуальна специфіка. Важливим фактором індивідуальної мовної специфіки є особистий вклад у форму і склад документів. Вони характеризують індивідуальний стиль, є обличчям фірми і візитною карткою ділових відносин. Кореспонденція повинна бути виразною і неповторною, з самого тексту чи зовнішнього її оформлення повинен вимальовуватись образ автора — хорошого партнера, чесного конкурента, постійного клієнта, а також стан його справ.

Загальне враження про індивідуальні риси ділового документа формуються з окремих вражень рівня освоєння автором арабської граматики, ступінь володіння красномовством, рівень знання культурно-історичного фону і формул етикету, застосування можливостей поліграфії (якість, колір, шрифт, прикрашення, орнамент) для презентабельного зовнішнього вигляду і внутрішньої складової документа.

Делікатною проблемою залишається відношення автора тексту до прийнятих рис вираження особистого: надто сильна відвертість, як і надмірна офіційність, залишаються двома небажаними крайнощами. Мірою вираження особистого до сих пір залишається сама особа — автор.

Ще один вагомий чинник — соціалізація особистості, процес інтеграції індивіда у суспільство, різноманітні типи соціальних спільнот шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості [3].

Отже, проаналізувавши вищевикладене, можна дійти висновку про те, що документ як об'єкт дослідження містить в собі цілий комплекс специфічних особливостей. Незвичним та новаторським є вивчення документа, який виконаний арабською графікою, котрий є нетиповий у європейському світосприйнятті. Важливий фактор — соціалізація особистості як один з вагомих чинників, оскільки гостро постає питання взаємодії та впливу іноземних мов, а також сучасна тенденція міжнародного співробітництва.

Тому для виконання криміналістичних досліджень, де об'єктом є документ, складений арабською графікою, важливим є знання лінгвопрагматичних та індивідуальних особливостей жанру діловодства у арабомовному світі. Експерт при здійсненні дослідження повинен керуватися не лише загальними знаннями з офіційно-ділового стилю мовлення, але й розуміти специфіку психолінгвістичних особливостей адресанта та адресата.

Безумовно, всі ці фактори обумовлені конкретними обставинами і, приступаючи до роботи з діловими документами, слід усвідомлювати, що важливим є не лише їх склад, але й розуміння національно-культурної специфіки як прояву міжкультурної комунікативної поведінки.

Список використаної літератури

1. Словник української мови [Словник української мови. У 11 т. НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні]. — К.: Наукова думка, 1971. — Т. 2. — С. 356.
2. Документоведение: підручник / за ред. Н.Н. Кушнарєнко, 2-е вид., перероб. та доп. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. — С. 24–25.
3. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. — К.: Академія, 2004. — С. 253–254.
4. *Рыбалкин В.С.* Арабский язык в странах Азии и Африки / В.С. Рыбалкин // Межъязыковые отношения и языковая политика. — К., 1988. — С. 196–197.
5. *Пастори Л.* Коммерческая корреспонденция / Л. Пастори. — М.: Обнинск, 1995. — С. 76–78.

6. Al-Maktaba li — alamina li-l-buhus / Al-Murasalat at-tijariyya. Bayrut, 1993 — 11 p.
7. *Awadat M.* La correspondance / M. Awadat / Comment rediger vos letters. — Alger, 1988. — 16 p.
8. *Леонтьев А.А.* Национальные особенности коммуникации как междисциплинарная проблема. Объем, задачи и методы этнопсихолингвистики / А.А. Леонтьев. — М.: НКСРП, 1977. — С. 7–10.
9. *Тарасов Е.Ф.* Национально-культурная специфика речевого и неречевого поведения / Е.Ф. Тарасов, Ю.А. Сорокин. — М.: НКСРП, 1977 — 17 с.
10. *Гранде Б.М.* Введение в сравнительное изучение семитских языков / Б.М. Гранде. — М.: Восточная литература, 1972. — 42 с.
11. *Шагаль В.Э.* Арабские страны: язык и общество / В.Э. Шагаль. — М.: Восток, 1998, — 5 с.
12. *Боднар С.Н.* Арабский язык. Жанр коммерческой документации / С.Н. Боднар — М.: Маравей, 2002. — С. 13–19.

Резюме

В этой статье рассматривается роль документа как основной коммуникативной единицы в деловых отношениях. Подано общий вид документов, выполненных арабской графикой, их лингвопрагматическое и индивидуальные особенности, которые существенно отличаются от европейских.

Summary

In this article the role of the document as the basic unit of communication in business. Filed general view documents executed Arabic script, their linguopragmatic and individual characteristics that significantly differ from the European ones. The main aspects of intercultural communication. This in turn makes it possible to improve the system of international relations expert and plays an important role in conducting forensic investigations.

О.М. Кравченко, судовий експерт

Сумське відділення Харківського НДІ судових експертиз

СУДОВА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА. ЇЇ МІСЦЕ В КЛАСИФІКАЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

У статті аналізуються найважливіші аспекти судової лінгвістичної експертизи як окремого виду експертиз. Окреслюються перспективи та напрямки її розвитку, основні положення та сфери застосування.

Чинна “Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень”, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5, зі змінами та доповненнями) (далі — “Інструкція”) [3] зазнала чимало змін та доповнень, зокрема, й у частині переліку видів (підвидів) експертиз: так,